

E. Nijhof, *'Gezien de dreigende onrust in de haven...'. De ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven 1945-1965* (Dissertatie Utrecht; IISG Studies + Essays X; Amsterdam: IISG, 1988, viii + 492 blz., f58,-, ISBN 90 6861 023 6).

Nijhofs dissertatie over de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven tussen 1945 en 1965 valt in twee delen uiteen. Het eerste deel — de Rotterdamse havenarbeiders in het maatschappelijke krachtenveld — vormt het 'strukturele kader'. Dit bepaalt tot op grote hoogte de handelingsruimte en gedragsalternatieven van de havenarbeiders en hun organisaties en bestaat uit twee 'koncentrische cirkels'. De buitenste cirkel is het nationale kader (wederopbouw, geleide loonpolitiek, sociale en mentale veranderingen), de binnenste het Rotterdamse kader (economische en technische ontwikkelingen van de haven, het economisch en sociaal werkgeversbeleid en de sociaal-mentale traditie van de Rotterdamse arbeiders). Het tweede deel — het emancipatiestreven van de havenarbeiders — heeft een 'subjektivistisch' karakter, omdat dit de havenarbeiders en hun organisaties beschouwt als actieve actoren, die proberen greep te krijgen op de arbeidsvoorwaarden. Dit deel bevat 'een relaas van de stakingen en de cao-onderhandelingen', waarbij 'de feitelijke ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de haven [wordt] gerekonstrueerd'. Vertrekpunt van het onderzoek is de vraag waarom arbeiders de ene keer wel en de andere keer niet in verzet komen. Als leidraad gebruikt Nijhof het analysemodel van promotor Th. van Tijn die de belangrijkste factoren bij de totstandkoming van een bedrijfstak-cao in een schematisch model heeft ondergebracht met als cruciaal element de mate van succes. Nijhofs centrale vraag betreft dan de factoren die de mate van succes van het emancipatiestreven van de Rotterdamse havenarbeiders tussen 1945 en 1965 bepaalden. Hij spitst deze toe op de vraag hoe het stelsel van geleide loonpolitiek in de Rotterdamse haven in de praktijk heeft gefunctioneerd.

Over de Rotterdamse haven en de stakingsbereidheid daar is, al dan niet in vergelijkend perspectief met Amsterdam, het nodige gepubliceerd door onder anderen P. J. Bouman, P. J. A. ter Hoeven en A. J. T. Stakenburg en in studies over verschillende havenstakingen. Nijhof voegt daaraan waardevolle en nieuwe informatie toe op grond van onderzoek in het rijk gedocumenteerde archief van de Scheepvaart Vereniging Zuid (de werkgevers) en interviews gericht op inzicht in veranderingen in het gezinsleven van arbeiders. Persoonlijk vind ik het eerste deel het meest geslaagd. Nijhof maakt duidelijk hoe een werkgeverspolitiek van breedte-investeringen (meer kranen en walwagens) de groei van de overslag verwerkt, waarbij de produktiviteitsstijging berust op een groter rendement van de factor arbeid. Pas na 1965 gaan vernieuwingen in de overslagtechniek als containers een rol spelen. Om dat grotere rendement te bereiken ontplooiën de werkgevers activiteiten die voor een deel ook op het privéleven van de arbeiders ingrijpen, zoals produktiviteitsverbetering (door vakopleiding, veiliger werken, gezondheidszorg en verjonging, evenals een betere samenstelling van de ploegen), versterking van de werkgeverspositie op de arbeidsmarkt (door binding aan het bedrijf, tegemoetkoming aan gezinsbehoeften en statusverhoging van het beroep) en handhaving van orde en discipline (door bedrijfsdiscipline maar ook bevoorrechtiging van erkende bonden boven oppositionele). In de samenstelling van de havenarbeidersbevolking speelt een rol dat de groep ongeregelde arbeiders uit de oude volksbuurten na 1955 marginaal wordt. Een nieuwe levensstijl met een sterke nadruk op het 'geprivatiseerde kerngezin' en een andere mentaliteit kenmerken de jongere havenarbeiders, die na 1950 (als stedelijke vasten) en na 1955 (als losse pendelaars) massaal hun intrede doen. Door de krappe arbeidsmarkt beperken de loon- en vrije tijdseisen van de losse pendelaars (na 1955 de dominante groep) het succes van het sociale werkgeversbeleid.

Ook voor een verklaring van het succes van verschillende stromingen in de vakbeweging zijn deze gegevens relevant. Over de geleide loonpolitiek concludeert Nijhof dat de beslissende strijd over de vestiging daarvan gevoerd is in de Rotterdamse haven. Hoewel de transportbonden van EVC en OVB buiten het stelsel van arbeidsverhoudingen werden gehouden (niet 'erkend' werden), vervulden hun stakingsdreigingen daarin volgens Nijhof geen marginale maar een wezenlijke functie. Alleen plukten niet zij daarvan de vruchten, maar de erkende bonden die als voorstander van de geleide loonpolitiek aanvankelijk niet over voldoende achterban in de haven beschikten. Daarbij blijkt het OVB met zijn vaak kortzichtige opstelling te steunen op de groep havenarbeiders die na 1955 marginaal wordt, terwijl de vervoersbond van het NVV met een vakbondsvisie op langere termijn de nieuw opkomende groepen weet te organiseren. Meer dan bij Nijhof het geval is, komt de betekenis van die lange termijnvisie tot haar recht in *Onderweg* (1986) van G. Harmsen en F. van Gelder dat de geschiedenis van de vervoersbonden in de haven ook na 1965 overziet.

Helemaal ontkomen aan het gevaar dat kleeft aan het uiteenhalen van structuur en subject (namelijk het schrijven van twee afzonderlijke stukken) is Nijhof niet. Verwijzingen als 'hierop kom ik in deel II terug' en 'voor de details: zie deel II van het boek' zijn dan niet precies genoeg. De sterk chronologische reconstructie van de feitelijke ontwikkelingen in het tweede deel lijkt bovendien een systematische behandeling van in het eerste deel gesignaleerde ontwikkelingen (bijvoorbeeld het beleid van ondernemers het werk in de haven minder onregelmatig te maken) te bemoeilijken en de indruk te versterken dat beide delen op zichzelf staan. De toetsing van Van Tijns model in het slothoofdstuk is zinvol vanwege de amenderingen daarvan maar is als synthese tussen beide delen niet eenvoudig.

Voor het onderscheid tussen structuur en subject is gekozen om een 'eenzijdig voluntaristische visie' te vermijden, die Nijhof blijkens noot 8 van de inleiding in zijn met anderen geschreven boek over de EVC uit 1976 heeft gehanteerd en die tot uitdrukking kwam in de these van het 'verraad' van de CPN. Maar hoe staat het na deze zelfkritiek in dit nieuwe boek met de sociaal-democratie? Op pagina 14 rept het SDAP-programma uit 1937 volgens Nijhof 'met geen woord meer over de 'klassenstrijd', waarna het PvdA-programma uit 1959 op pagina 37 de kennelijk toch nog aanwezige 'laatste restjes klassenstrijd wegzeeft'. Kom, wie zo genuanceerd over de Rotterdamse havenarbeiders en -werkgevers schrijft, mag ook hier wat ruimer denken. Tegen sociaal-democratie en moderne vakbeweging — en dat is mijn voornaamste bezwaar tegen dit boek — wordt al snel de toon gezet met opmerkingen dat zij hun lot 'zonder meer' verbinden aan dat van de haven en een harmonieuze samenwerking met de werkgevers. Op visies uit het NVV valt al snel 'nogal wat af te dingen' of vallen 'nogal wat kanttekeningen te maken'. Verhoudingsgewijs kunnen EVC en OVB op heel wat meer begrip rekenen. Dat Spiekman een 'vakbonsleider' heet, zal wel een zetfout zijn — de drukproeven zijn helaas erbarmelijk gecorrigeerd — maar laat zich ook Freudiaans duiden.

Bob Reinalda

E. Simons, L. Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectualen en hun rol in de ontwikkelingen van het Nederlandse katholicisme na 1945* (Dissertatie Nijmegen, Publikaties van het Katholiek Documentatie Centrum XIX; Baarn: Arbor, 1987, 504 blz., f49,50, ISBN 90 5158 005 3).

Dat de Nederlandse katholieken in de jaren zestig op drift raakten is bekend genoeg. Over de